

A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG PROPAGANDASZERVEINEK MŰKÖDÉSE

Szabó Viktor

A Magyarországi Tanácsköztársaság rövid fennállása alatt egy rendkívül intenzív propaganda-tevékenység folyt. Ennek intézményi hátterét szeretném eme rövid előadásban felvázolni. Elsősorban arra a kérdésre keresem a választ, hogy mennyire volt jellemző a Tanácsköztársaság propagandaszerveinek felépítésére és működésére a központosítás, a centralizáció.

Először is azt kell leszögeznünk, hogy a propaganda mindig valamely cél – jelen esetben politikai cél – elérésének az egyik eszköze. Nem volt ez másként a Tanácsköztársaság esetében sem, éppen ezért először is azt kell megvizsgálnunk, hogy mik voltak a tanácskormány politikai céljai.

Egyrészt volt egy külpolitikai célkitűzés. Ez a világforradalom továbbterjesztése, vagyis a szomszédos államok forradalmasítása volt, különös tekintettel Ausztriára. Ezt éppen Kun Béla fejtette ki a legvilágosabban, mikor kijelentette, hogy a kommunista vezetők „a magyarországi Tanácsköztársaság sorsát a nemzetközi proletárforradalomra”¹ alapították. Ennek megvalósításában a tanácskormány tagjai Magyarországnak is aktív szerepet szántak.

A belpolitikai célkitűzések tekintetében meg kell különböztetnünk rövid távú és hosszú távú célokat. A rövid távú feladatok a belső rend megszilárdítása, a tömegbázis megteremtése (az új kommunista társadalmi rendszer felépítéséhez), és a hadseregszervezés voltak. A hosszú távú cél a társadalom szocialista átnevelése, a szocialista embertípus megteremtése volt.

Ezeknek a politikai célkitűzéseknek megfelelően tagolódott a Tanácsköztársaság propagandájának intézményi háttere is a külső-, és a belső propagandával foglalkozó szervezetekre.

¹ Kun Béla beszéde a Budapesti Központi Forradalmi Munkás-és Katonatanács ülésén. Népszava, 1919. április 20.

A külső propaganda legfontosabb szerve a Szocializmus Nemzetközi Propagandája (röviden: SzNP) elnevezést viselő intézmény volt. Ez kezdetben a Külügyi Népbiztosság egyik osztályaként működött, majd önálló szervezetté vált, de – ha lehet hinni a beszámolóknak – mindvégig a népbiztosság, illetve személyesen Kun Béla ellenőrzése alatt állott.² Az intézményt Pór Ernő irányította. A szervezetet nemzetek szerint tagolták, legfőbb céljuk a forradalmi szellem szomszédos országok irányába történő tovább terjesztése volt. Az SzNP tevékenysége elég széles spektrumon mozgott. Ezek közé tartozott a szomszédos államokba és a demarkációs vonalakon álló ellenséges hadseregekhez küldendő agitátorok, ügynökök beszervezése; de hozzátartozott a külföldi útlevelek, vízumok, nyílt parancsok hamisítása, az agitátorok pénzzel, eszközökkel, szóróanyagokkal, instrukciókkal való ellátása is.³ Az agitátorok megbízatása is nagy változékonyságot mutat. Így például a külföldre, vagy a demarkációs vonalra küldés röpirat osztogatás vagy szóbeli agitáció típusú feladatoktól egészen a fegyveres felkelés kirobbantásáig. Ez utóbbira Ausztria a példa. Ebben az esetben mentek el a legmesszebbre, hiszen a szokásos propagandaeszközök mellett Bécsben még fegyveres felkelést is megpróbáltak kirobbantani a kommunista hatalomátvétel érdekében⁴ (az akció legfőbb szervezője Bettelheim Ernő volt⁵). Ez azonban már túlmutat a propagandán és inkább titkosszolgálati jellegű tevékenységnek nevezhető.

A propagandatevékenységhez szükséges embereket többnyire a Magyarországon rekedt idegen nemzetiségű katonákból, hadifoglyokból, illetve a magyarországi nemzetiségek tagjaiból verbuválták. Ehhez a tevékenységhez szorosan kapcsolódott a Magyarországi Internacionalisták Szocialista-Kommunista Föderációja (röviden: Föderáció) nevű szervezet, melynek irányítója szintén Pór Ernő volt.⁶ A Föderáció szervezeti felépítésére – hasonlóan az SzNP-hez, mellyel szoros kapcsolatban állt – a nemzetek szerinti tagolás volt a jellemző. Ennek köszönhetően a Föderáció tulajdonképpen nem egységes szervezet, hanem különböző nemzetiségű, feladataikat nemzetiségi sajátosságaik követelményei

² Balogh József: A propaganda. In: Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Franklin Társulat, Budapest, 1921. 49.

³ Uo. 49–50.

⁴ A bécsi akció kudarcáról Jászi Oszkár is tudósít naplójában: Jászi Oszkár naplója. Sajtó alá rendezte: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001. 40.

⁵ Balogh József: A propaganda i. m. 51.

⁶ A Föderáció élén egy háromtagú vezetőség állt, melynek tagjai Bernhard Quartin, dr. Fanta Róbert és Schwartz Richárd elnök voltak. Ennek a vezetőségnek azonban inkább csak reprezentatív szerepe volt és a tényleges irányítás Pór Ernő – mint „nemzetközi titkár” – kezében volt. Kővágó László: Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 51–52.

szerint végző szekciók laza szövetsége volt.⁷ Ez a szervezet kettős funkciót töltött be. Egyrészt a Föderáció segítségével próbálták a Magyarországon élő vagy ideiglenesen itt tartózkodó más nemzetiségű személyeket megnyerni a kommunista eszméknek, másrészt az ellenséges hadseregekhez küldendő agitátorok beszerzése, illetve a külföldre irányuló propaganda egy része is ezen a szervezeten keresztül valósult meg.⁸

A belső propaganda legfőbb szervének a Közoktatásügyi Népbiztosságot tekinthetjük. Ennek szervezeti felépítése a következőképpen nézett ki:⁹

I. csoport: Általános oktatási kérdések

1. Kultúrpolitika, nevelésügy, kultúrstatistika
2. Gyermekszociális ügyek

II. csoport: Népoktatás

1. Kisdedóvó intézetek
2. Elemi iskolák személyi és pedagógiai ügyei
3. Elemi népiskolák adminisztratív és szervezeti ügyei
4. Eddigi polgári iskolák
5. Gyógypedagógia
6. Volt tanfelügyeleti ügyek

III. csoport: Ipari- és elosztó üzemi szakoktatás

1. Ipari szakmunkásképzés
2. Elosztó üzemi szakmunkásképzés

IV. csoport: Mezőgazdasági szakoktatás

1. Mezőgazdasági szakmunkásképzés

V. csoport: Az eddigi középfokú oktatás

1. Köziskolák

VI. csoport: Főiskolai oktatás

1. Tudományos szakképzés, tudományos intézetek és könyvtárak
2. Tanítóképzés
3. Diákszociális ügyek

⁷ Uo. 50.

⁸ Uo. 54–56., valamint Siklós András: Magyarország 1918–1919. Események, képek, dokumentumok. Kossuth Könyvkiadó – Magyar Helikon, Budapest, 1978. 309.

⁹ A Közoktatásügyi Népbiztosság ügybeosztása. Vörös Újság, 1919. április 5.

VII. csoport: A Szocializmus Állami Propagandája

1. Tudományos és Népszerű propaganda
2. Munkásfőiskola
3. Továbbképző tanfolyamok
4. Ifjómunkás propaganda

VIII. csoport: Zene, színház, irodalom és képzőművészeti ügyek

1. Zeneművészet és színházak szocializálásából eredő ügyek
2. Irodalom
3. Képzőművészet (múzeumok)

IX. csoport: A szakszervezeti átalakítások előkészítése

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy ebből a felsorolásból a szorosan vett propagandával csupán a Szocializmus Állami Propagandája elnevezésű csoport foglalkozott. Ám itt vissza kell utalnom a bevezetőben elmondottakra. Vagyis arra, hogy a belső propagandának volt egy hosszú távú célja: a szocialista átnevelés, a szocialista embertípus megteremtése. Ezt pedig az oktatáson keresztül szerették volna elérni. Eme törekvés megvalósítása az első hat csoport feladata lett volna. A kommunista vezetés a kisgyermekkortól a felnőttkorig, tehát az óvodától és az alapfokú iskoláktól kezdve a középfokú oktatáson keresztül a felsőfokú intézményekig célzottan az adott korosztálynak és intézménynek megfelelő szocialista ideológiai nevelést tervezett bevezetni. A cél az lett volna, hogy a tanulmányok végeztével ideológiailag és politikailag elkötelezett emberek kerüljenek ki az iskolapadokból.¹⁰ Ennek megvalósítására az idő rövideje miatt nem került sor.

A szorosan vett belső propaganda központi intézménye a Köznevelési Népbizottság VII. csoportja, azaz a Szocializmus Állami Propagandája¹¹ (röviden: SzÁP) elnevezésű szervezet volt, mely Szabados Sándor vezetése alatt állt. A SzÁP különböző osztályokból állt, melyeknek más-más feladataik voltak. Ennek a csoportnak az ügybeosztása némileg pontosításra szorul, hiszen a fentiekhez képest később lett megszervezve a Hadseregpropaganda-osztály, a Munkásfőiskolai osztály pedig átkerült a Főiskolai oktatás csoportjához. Valamint a fenti felsorolásban még nem szerepel, de valószínűleg már ekkor is a

¹⁰ Az oktatásügyi elképzelésekről: József Farkas: Értelmiség és forradalom. Kultúra, sajtó és irodalom a Magyar Tanácsköztársaságban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 50–54.

¹¹ A Szocializmus Állami Propagandája jelen munkában ismertetésre kerülő szervezeti felépítéséről, az ebben bekövetkező változásokról, valamint az egyes osztályok működéséről, tevékenységéről a Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (röviden TAGYOB) jelentései, anyagai szolgáltak alapul. Magyar Országos Levéltár K 46–605.f.-II/5.-TAGYOB

SzÁP-hoz tartozott a „Munka” című lap szerkesztősége. Tehát ennek megfelelően a módosított – a bukáskor fennálló állapotot tükröző – ügybeosztás a következőképpen nézett ki:

A Szocializmus Állami Propagandája

1. Tudományos és Népszerű propaganda-osztály
2. Továbbképző tanfolyamok
3. Ifjómunkás propaganda-osztály
4. Hadseregpropaganda-osztály
5. A „Munka” című nyomtatott lap szerkesztősége és kiadóhivatala

A Tudományos és Népszerű Propaganda-osztály feladata volt a tömegek, a „közvélemény” megszólítása minden lehetséges módon: plakáttal, röpirattal, könyvvel, előadásokkal, élő szóval elérni az emberek minél nagyobb hányadát, ehhez kapcsolódóan agitátorok kiküldése az egész ország területére a kommunista eszmék és a tanácskormány intézkedéseinek a népszerűsítésére. Ez az osztály gyakorlatilag a klasszikus értelemben vett tömegpropagandával foglalkozott. Ezen túlmenően volt még egy fontos tevékenység, mely szintén a Tudományos és Népszerű Propaganda-osztály hatáskörébe tartozott: az agitátorképzés. Ez különösen azért vált fontossá, mert eléggé ad hoc jelleggel, különösebb válogatás nélkül történt az agitátorok alkalmazása, melynek következtében nem mindig a legalkalmasabb személyek végeztek propagandamunkát. Ezzel a képzéssel szerették volna hatékonyabbá tenni az élő szavas meggyőzés módszerét. Ennek érdekében különböző kurzusokat indítottak, melyek más-más társadalmi csoportot céloztak meg. Így például indult tisztviselői tanfolyam, főiskolai hallgatók oktatótanfolyama, földműves tanfolyam, női tanfolyam, valamint szerveztek egy – ennek a „képzési formának” a legmagasabb fokát jelentő – agitátorképző pártiskolát is.¹² Tegyük hozzá, hogy eme erőfeszítések ellenére a Tanácsköztársaság fennállása alatt az agitátorok – válogatás nélküli – alkalmazásának módjában lényegesebb változtatás nem történt.

A Hadseregpropaganda-osztály legfőbb feladatai voltak a katonatoborzás, a harci morál fenntartása és a kommunizmus eszméinek terjesztése a Vörös Hadseregben, és a szemben álló hadseregekben egyaránt. Ez utóbbi tevékenysége kapcsolatba – illetve talán inkább átfedésbe – került az SzNP azonos célú ténykedésével. A nyomtatott propaganda kiadványok (plakátok, röpiratok) mellett egy sajátos eszközt jelentett a műsoros toborzórendezvények, színházi Vörös

¹² Balogh József: A propaganda i. m. 65.

katona-estek szervezése¹³. Emellett a katonaság szórakoztatására irányuló tevékenység (frontszínházak, filmvetítések szervezése) is az osztály feladatai közé tartozott.

A továbbképző tanfolyamok osztályának elsődleges feladata volt ismeretterjesztő jellegű előadásokon keresztül elérni és megnyerni az embereket. Tevékenységi körükbe tartozott ismeretterjesztő jellegű füzetek, röpiratok kiadása, valamint ismeretterjesztő előadások, tanfolyamok szervezése. Ilyenek voltak például az analfabéta-tanfolyamok, vagy a mezőgazdasági szaktanfolyamok. Ezek sok esetben csak közvetett propagandát jelentettek, hiszen például az analfabétizmus felszámolása általános társadalmi érdek volt, de a hivatalos propagandában megjelenhetett, hogy a Tanácsköztársaság harcba száll az írástudatlanság megszüntetése érdekében. Egyúttal a falusi tanítói réteg aktivizálását is így próbálták megoldani, hiszen az elemi iskolai tanítók számára rendeletileg tették kötelezővé az analfabéta-tanfolyamok oktatói tevékenységében való részvételt.¹⁴

Az ifjómunkás propagandaosztály tevékenysége az ifjúság megnyerésére irányult a kommunizmus eszméje számára. Ezt azért is tartották fontos feladatnak, mert a fiatalokban látták az új társadalmi rend jövőjét, akik hivatottak voltak azt beteljesíteni. A cél nagyságának megfelelően ez a propagandaosztály dolgozott a legnagyobb létszámmal és a tevékenységi köre is meglehetősen szerteágazó volt. Beletartozott a nyomtatott kiadványok (röpiratok, agitációs füzetek, újság¹⁵) kiadása, terjesztése; fiataloknak szóló előadások, szemináriumok, színházi bemutatók, hangversenyek, múzeumi látogatások, filmvetítések szervezése; valamint agitátorok kiküldése vidékre, kifejezetten politikai agitációs céllal. Ez a sokrétű tevékenység esetenként átfedésbe került a Tudományos és Propagandaosztály, illetve a Továbbképző tanfolyamok osztályának ténykedésével.

„A munka” című újság szerkesztősége gyakorlatilag sajtóosztályként működött.¹⁶

Általánosságban a Szocializmus Állami Propagandájáról megállapítható, hogy nagyon nagy apparátussal dolgozott. Csak ennek a csoportnak nagyobb volt a létszáma, mint a korábbi Vallás- és Közoktatásügyi minisztériumnak ösz-

¹³ Ezekről rendszerint a sajtó is részletesen beszámolt: A Vörös katona-est. Az Újság, 1919. március 30.; Vörös katona-est a színházakban. Népszava, 1919. április 13.; Vörös katonaest. Vörös Újság, 1919. április 18.

¹⁴ A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 94/299.sz. rendelete a felnőtt analfabéták oktatása tárgyában. Hivatalos Közlöny, 1919. június 5.

¹⁵ Az „Ifjú proletár” volt az osztály hivatalos lapja.

¹⁶ 1919. július 4-én a Forradalmi Kormányzótanács vidéki sajtóosztálya – Pogány József akkori közoktatásügyi népbiztos javaslatára – a Közoktatásügyi Népbiztosság hatáskörébe, valószínűleg a SzÁP-hoz lett beosztva, de ennek pontos státusza egyelőre tisztázásra vár. József Farkas: Értelmiség és forradalom i. m. 153.

szesen. (350 fő körül mozgott.) Ez is azt mutatja, hogy a Tanácsköztársaság alatt a propaganda fontos és kiemelt terület volt. A vezető pozíciókat betöltő emberek mind újak voltak, tehát olyanok, akik korábban nem dolgoztak a minisztériumban még a polgári demokratikus kormányzat idején sem. Ez azzal magyarázható, hogy ezek az emberek „pártvonalon” kerültek ezekbe a pozíciókba. Ez utóbbi megállapítás egyébként igaz a korábban ismertetett Szocializmus Nemzetközi Propagandájára is.

Még egy fontos szervet meg kell említenünk, mely szintén a Közoktatásügyi Népbiztosság keretein belül jött létre, és szintén Szabados Sándor ellenőrzése alatt működött. Ez pedig a Szellemi Termékek Országos Tanácsa¹⁷ volt. Ez a szervezet lett volna minden nyomtatott kiadvány, könyv és nyomtatvány központi kiadója és elosztója. A cél az volt, hogy csak ezen a szervezeten keresztül – és ennek jóváhagyásával – lehessen bármilyen kiadványt megjelentetni.¹⁸ Gyakorlatilag ez egy burkolt cenzúrát jelentett. Ezt a központi nagy szervet úgy kívánták megvalósítani, hogy a meglévő nyomdákat, kiadókat, könyvesboltokat államosították és ennek az intézménynek a fennhatósága alá vonták.¹⁹ Ez azonban nem valósult meg tökéletesen, voltak kiskapuk. Tipikus példája ennek Kassák Lajos esete, aki mikor éles polémiába került Kun Bélával az igazi kommunista művészet mikéntjét illetően, vitáitát a Szellemi Termékek Országos Tanácsának megkerülésével jelentette meg.²⁰

Végezetül szeretnék visszatérni a bevezetőben feltett kérdésre, vagyis arra, hogy mennyire volt jellemző a Tanácsköztársaság propagandaszerveinek felépítésére és működésére a központosítás.

A Szocializmus Nemzetközi Propagandájára szervezeti felépítése folytán talán mondhatjuk, hogy központosított felépítésű és működésű szervezet volt. Úgy tűnik, hogy itt valóban minden szál Pór Ernő és szűkebb munkatársai kezében összpontosult, és valóban ők hoztak meg minden fontosabb döntést, ők irányították a külső propaganda működési mechanizmusát. Bár hozzá kell tennünk, hogy a Szocializmus Nemzetközi Propagandájához szorosan kapcsolódó Magyarországi Internacionalisták Szocialista-Kommunista Föderációja viszont egy erősen szétagolt szervezet képét mutatja.

¹⁷ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa felállításáról rendelkezik: A Közoktatásügyi Népbiztosság 9. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 19.

¹⁸ A Szellemi Termékek Országos Tanácsa feladatairól és ügyköri beosztásáról rendelkezik: A Közoktatásügyi Népbiztosság 14. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. április 27.

¹⁹ A könyv- és zeneműkiadók, könyvkereskedések kötelező leltárkészítéséről és államosításáról rendelkezik: A Közoktatásügyi Népbiztosság 25. K. N. sz. rendelete. Tanácsköztársaság, 1919. május 6.

²⁰ Kassák Lajos: Levél Kun Bélához a művészet nevében. Ma Folyóirat Kiadása, Budapest, 1919.

A Szellemi Termékek Országos Tanácsa feladata miatt maga egy központi szerv volt, hiszen elviekben minden nyomtatott kiadvány központi kiadója és terjesztőjeként működött, bár – mint láthattuk – ez sem funkcionált tökéletesen.

Amely viszont abszolút nem nevezhető egy központosított szervezetnek az éppen a legnagyobb propagandaszerv, a Szocializmus Állami Propagandája volt. Úgy tűnik, hogy az egyes osztályok meglehetősen önállóan és egymástól is függetlenül tevékenykedtek. Működésüket sem a SzÁP vezetőjének, Szabados Sándornak, sem az egyes osztályvezetőknek nem sikerült hatékonyan összehangolni. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az egyes osztályok tevékenysége között eléggé sok volt az átfedés. A belső propaganda tekintetében egy meglehetősen rendszertelen – mondhatnánk kaotikus – működési mechanizmus képe látszik kibontakozni.²¹

Összegezve, a Tanácsköztársaság propagandájának teljes intézményi háttéréről azt állapíthatjuk meg, hogy Tanács-Magyarországon nem volt egy olyan központi csúcsszervezet, mely az összes propagandaszerv tevékenységét összefogta és koordinálta volna.²² (Mint például a náci Németországban az Információs- és Propagandaminisztérium.) Tehát a Magyarországi Tanácsköztársaság propaganda-szervezetének egyes elemeiben ugyan fellelhető a központosításra való törekvés, de intézményi felépítésére alapvetően nem az erős centralizáció, hanem sokkal inkább a szétagoltság volt a jellemző.

²¹ Ezt a problémát már a Tanácsköztársaság alatt felismerték és születtek kezdeményezések a központosításra, főként Varjas Sándor a Tudományos és Népszerű propaganda-osztály vezetője részéről. Így például többek között javasolta – a korábban ismertetett agitátorokkal kapcsolatos problémák megoldására –, hogy központilag ellenőrizték a tevékenységüket és „agitátornak csak tanfolyamban levizsgázottakat” küldjenek ki. Idézi: Balogh József: A propaganda i. m. 66.

²² Bár igaz, hogy a rendelkezésre álló idő is meglehetősen kevés volt egy jól szervezett propagandagépezet kiépítésére.